

"וידעתם/וידעו מצרים כי אני ה'"

הרב ברוך גיגי

פרשת שלחנותם של משה ואהרן אל בני ישראל ואל פרעה, מעוררת תמיהות רבות, המצריכות עיון.

קשה לעמוד על התנהגותו של משה, אשר לאחר כל נסיונותיו להיפטר מן השליחות מטעמים שונים, ובין היתר אף בטענת "כבד פה וכבד לשון", חוזר על טענתו זאת, לאחר שכבר בא אל פרעה ואף דיבר עימו בפעם הראשונה (בפרק ה'), וטוען "ואני ערל שפתיים" (פרק ו' פסוקים י"ב, ל.).

קשה לעמוד על משמעות הדברים שמוסר משה לבני ישראל בתחילת פרשת וארא (ו', ו' ח'), ועל החידוש המשמעותי שבהם לעומת הנאמר כבר בפרק ג', ט"ו-ט"ז, שהרי אף שם נזכרו האבות, יציאת מצרים והכניסה לארץ. מתוך כך עולה קושי נוסף: מדוע תגובת בני ישראל בתחילה היא - "ויאמן העם וישמעו" (ד', ל"א) כמובטח "ושמעו לקולך" (ג', י"ח), אך בפרק ו' "ולא שמעו אל משה"? ואף שלכאורה "שוברו בצידו" - "מקוצר רוח ומעבודה קשה", אין זה מספיק, לפי שנראה שהדבר קשור לתוכן הדברים שרצה משה שיובאו לאזניהם - ולא נקלטו.

אף קשה לעמוד על התנהגות משה בבואו אל פרעה בראשונה. אף שנצטווה - "ראה כל המפתים אשר שמת בידך ועשיתם לפני פרעה" (ד', כ"א), אין הוא עושה זאת (עיין ה', א'), ולעומת זאת עיין פרק ז', מפסוק ח' ואילך שם מבוצעים אותות. זאת ועוד, פותח הוא בציווי "שלח את עמי" (ה', א') נסוג בעקבות תגובת פרעה (שם ב') ואומר "א-לוהי העברים נקרא עלינו וכו'" (שם ג'), וקרובים דברים אלה לדברים שנצטווה לאמרם לעיל (ג', י"ח), ומאליו ייקרא הקושי, מה ראה לשנות בפתיחה את דבריו.

מתוך העיון בקשיים אלה ובאחרים, נראה לי להציע ששליחותו של משה לישראל ולפרעה היתה בעלת משמעות כפולה, האחת הוזכרה בפרק ג', והאחרת בפרק ו'.

השליחות לישראל

בפרק ג' מודגשת המגמה של יציאת מצרים וכניסה לארץ ישראל, תחת הכותרת "ה' א לוהי אבותיכם נראה אלי, א-לוהי אברהם יצחק ויעקב לאמר" (שם ט"ז), ואף שמו של הקב"ה קשור לפרשה זו "ה' א - לוהי אבותיכם... ויעקב... זה שמי לעלם וכו'" (שם ט"ו). תוכן השליחות כפי שנראה לנו הוא: הקב"ה זוכר את הבטחתו לאבות "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול... ודור רביעי ישובו הנה", וממילא רוצה לקיים הבטחתו זאת, דהיינו, יציאת מצרים וכניסה לארץ על ידי "א-לוהי אבותיכם" (עיין גם ב', כ"ד), ובפרשה זו אף מוזכר הרכוש הגדול (שם כ"א-כ"ב).

בפרק ו', לעומת זה, ההבטחה לאבות עומדת אמנם ברקע (פסוקים ג'-ד'), אך כאן מתווסף ממד נוסף. אם אצל האבות "ושמי הוי-ה לא נודעתי להם" (ג'), הרי אצל הבנים "אמור לבני ישראל אני הוי-ה", וביטוי זה אף משמש ביטוי מפתח בפרשה זו. תוכן השליחות בפסוקים אלה הוא: ה' מוציא את ישראל ממצרים ומביאם לארץ, לא רק בשל הבטחתו לאבות, אלא גם בשל היותם עם ה' ("אני הוי-ה"). ולכן, סדר הדברים הוא: יציאת מצרים, "ולקחתי אתכם לי לעם".

וידעתם כי אני הוי-ה - אלוהיכם" (ו', ז'), ורק אחר כך, כשעם ישראל הוא עם ה', ויודע את ה', כשר הוא להיכנס לארץ, אף בזכות היותו עם ה', ולא רק בשל היותו זרעם של אברהם יצחק ויעקב. בפרשה זו מתבשר עם ישראל לראשונה על היות "הוי-ה" א-לוהי ישראל, ומכוח זה בחר בו לעם, וזוכה הוא להיכנס לארץ.

פרשה נשגבה זו שחותרם הוד ה' חקוק ורשום בה, קיוותה ליפול על אזניים קשובות, אך בעידן של קוצר רוח ועבודה קשה, אין הלב פנוי ובשל לשמוע דברי נבואה אלו, למרות, ואולי דווקא בשל החידוש שבהם. אך בדברים שנאמרו בפרק ג', הבטחת ה' לאבות, דבר שידוע ומוכר לעם ישראל מקדמת דנא, הלב בשל ונכון יותר לקליטת המסר, ואכן דברי הקב"ה בפרק ג' "ושמעו לקולך" נתקיימו בפרק ד' "ויאמן העם וישמעו וכו'".

השליחות לפרעה

הדגש על ההבדל בין שתי השליחויות לפרעה, נעוץ באבחנה שבין "א-לוהי העברים" לבין "אני הוי-ה". בשליחות הראשונה מדובר על "א-לוהי העברים" שמיוחד לקבוצה האתנית, שבאה מעבר לנהר. אין לו שליטה על עמים אחרים, הוא אינו מצוה אותם, ומקביל במידה מסויימת, מבחינתו של פרעה, להבדיל, לאלוהי מצרים ואחרים - שלטון על אומה ספציפית בלבד. אך ב"אני הוי-ה" מדובר על ישות ששולטת בכל, ויש בכוחה לצוות אף את פרעה. אף ישות זאת השולטת בכל, יש לה זיקה ייחודית לעם ישראל בבחינת "בכור" בין שאר הבנים, וכדברי ה' "בני בכורי ישראל".

" ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם אליו הוי-ה א-לוהי העברים נקרה עלינו, ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונבחה להוי-ה א-לוהינו" (ג', י"ח). נשים לב כי בפסוק זה, לא מדובר על ציווי כלשהו לפרעה לשחרור בני ישראל, ההתגלות היא לבני ישראל בלבד ("עלינו"), והבקשה היא של ישראל מפרעה "נלכה נא...". כיון שמדובר בא-לוהי העברים שכוחו מצומצם לישראל בלבד, אין מקום לציווי לפרעה. אמנם גם "הוי-ה" מוזכר בפסוק זה, אך אין זה אלא רמז בלבד לפרעה שא-לוהי העברים הוא גם "הוי-ה" השליט על הכל, ואין זה מוזכר אלא מתוך ראיית התוכנית הסופית. עיקרם של דברים אלו הוא: א-לוהי העברים פונה לעמו לזכוח לו, והעם מבקש ממלך מצרים שיאפשר להם את הדבר (בדיוק, כשם שיוסף ביקש מפרעה לאפשר לו לבצע צוואת אביו על קבורתו בא"י). אך משה, בבואו לפני פרעה, פנה אליו בסגנון אחר "כה אמר ה' א-לוהי ישראל שלח את עמי ויחוגו לי במדבר" (ה', א'), סגנון זה אינו תואם את דברי ה' למשה! נראה שהשינוי קשור לשליחות נוספת אל פרעה שהוזכרה לפני כן "ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים" (ג', י'), וביתר הרחבה "ואמרת אל פרעה כה אמר הוי-ה בני בכורי ישראל... הנה אנכי הורג את בנך בכורך" (ה', כ"א-כ"ג). אך, נראה שמגמתם של מקראות אלה, היא להציב את מטרתה הסופית של השליחות, וכפי שעוד נוכיח, אין הדברים עומדים לביצוע מיידי. כרגע אין זו השעה

לעימות בין פרעה לבין "הוי-ה", בין בני בכורי לבנך בכורך. מגמת הפניה עכשיו היא למלך מצרים, כשולט על העבריים, שיאפשר להם לעבוד את א-לוהיהם. נשים לב, כי בפניה זו לא מוזכר פרעה אלא "מלך מצרים" (ג', י"ח וכן ה', ד'), אף המדברים אל מלך מצרים אינם נציגי ה' אלא נציגי העם "ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים" (ואף משה ואהרן לא באים אלא כנציגי העם אל פרעה לאמר לו "נלכה נא וכו"). אך משה הבין (ואפשר שבגלל רצונו העז למהלך זריז, עיין גם ה', כ"ב וברמב"ן שם) שמדובר בשליחות מיידית ולכן הוא בא אל פרעה (ה', א') ולא אל מלך מצרים, משה בא כשליח ה' ולא כשליח העם, וממילא מובן העדרם של הזקנים (ועיין רש"י במקום, ואכמ"ל). קורא הוא לפרעה "כה אמר הוי-ה א-לוהי ישראל שלח את עמי", אך משבאה תגובת פרעה "לא ידעתי את הוי-ה" הבין משה את "טעותו" החליף את דבריו ואמר - "א-לוהי העברים נקרא עלינו... [פסוק ג' - בהזדמנות זאת לא הזכיר כלל את הוי-ה - השווה ל-ג', י"ח - לאור הנסיבות הדבר ברור. ראוי לשים לב להבדל בין "נקרה" (ג', י"ח) ל"נקרא" (ה', ג.ג.)]

אך פרעה אינו מקבל את הדברים - "ויאמר מלך מצרים, למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו" (ה', ד'). משה ואהרן אינם מתקבלים אצל פרעה כנציגי העם, ולכן ההדגשה היא על משה ואהרן המפריעים את העם, וכיון שהוא רואה בדבריהם דברים של נציגי ה', תגובתו בהתאם. מפסוק ה' ואילך מצינו "ויאמר פרעה וכו" ולא "ויאמר מלך מצרים, ובהמשך "נרפים אתם נרפים... נלכה נזבחה להוי-ה" (שם י"ז). פרעה מבין שיש לו כאן עניין עם "הוי-ה" ולא עם א-לוהי העברים.

כשבאנו בפרק ו' ליישומה של השליחות השנייה, שבה ההתמודדות החזיתית עם פרעה, הרי מדובר בשליחות חדשה שבה מצווה משה לבוא אל פרעה כ"שלוח דרחמנא" ומובנת התחמקותו המחודשת. כי אינו דומה משה, נציגו של העם, הבא לפני מלך מצרים ויכול להיות ערל שפתיים, למשה נציג ה', שאין זה ראוי שיהיה ערל שפתיים (1). מגמתה של שליחות זאת אל פרעה היא "וידעו מצרים כי אני הוי-ה", ומצד זה זוהי הרי הפעם הראשונה שבה אמורים משה ואהרן להופיע לפני פרעה. לכן מציינת התורה (ז'), את מניין שנותיהם בדברם אל פרעה, שהרי עד כה נצטוו לדבר רק אל מלך מצרים. באותה מידה, ניתן להבין את ביצוע האותות רק בשלב זה, כי רק בשליחות שיש בה צורך לידיעת "הוי-ה" יש צורך באותות. אות זה המוזכר כאן "השלך לפני פרעה יהי לתנין" בהשוואה לאות המוזכר אצל בני ישראל, שם מדובר על מטה ההופך לנחש, רומז בין היתר לעימות שבין "הוי-ה" לפרעה המוזכר בדברי יחזקאל (כ"ט, ג'): "התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו אשר אמר לי יאורי ואני עשיתני" (האות השני - הצרעת - לא הוזכר כאן כיון שיש לו חשיבות לישראל בלבד, וקשור בלשון הרע - ואכמ"ל. האות השלישי המים ההופכים לדם - הוא המכה הראשונה).

ובכן, מעתה המגמה היא להודיע למצרים כי "אני הוי-ה" ולאחר שיווכח לדעת זאת יצטרך לשלח את בנו בכורו של "הוי-ה", שאם לא כן, ייהרג בנו בכורו של פרעה. אכן זוהי ההתפתחות במכות, על פי חלוקתו המפורסמת של ר' יהודה, וכפי שכבר ביארו רבים. מגמת הסדרה הראשונה, דצ"ך - "למען תדע כי אין כה' א-לוהינו" קיומו של כוח א-לוהי. ואכן, במכת הכינים, מגיעים החרטומים למסקנה כי "אצבע א-לוהים היא". בסדרה הבאה, עד"ש - המגמה היא "כי אני ה' בקרב הארץ" השגחת ה' בארץ באה לידי ביטוי בהפליה שבין ישראל למצרים "והפליתי... את ארץ גשן אשר עמי עמד עליה... למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ" (ח', י"ח ועיין גם ט', ד'). הסדרה האחרונה, בא"ח, מורה על השגחה כוללת - לא רק על עם ישראל אלא על כל הארץ "בעבור תדע כי אין כמוני

בכל הארץ". לראשונה במכת הברד, מצטווה פרעה לאסוף את המקנה מן השדה, והירא את דבר ה' עושה כן. לראשונה הוא מצהיר "חטאתי הפעם ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים" (ועיין גם י', ז' ושם ט"ז-י"ז), וראוי אף לשים לב להתפתחות שבין "לכו עבדו את הוי-ה א-לוהיכם" (דו"ק לישראל - י', ח') לבין "לכו עבדו את הוי-ה" (פסוק כ"ד - בהשמטת א-לוהיכם). ובכן לאחר שפרעה שוכנע כי אני ה', וכי אני ה'

בקרב הארץ, וכי אין כמוני בכל הארץ, באה הטענה המרכזית "בני בכורי ישראל" המביאה למכת בכורות שבעקבותיה קם פרעה ואומר "לכו עבדו את ה' כדברכם."

לסיכום, נראה שמשמעות הדברים היא שרצה הקב"ה להוציא את בני ישראל ממצרים מכוח ההבטחה שניתנה בברית בין הבתרים "כי גר יהיה זרעך... ודור רביעי ישובו הנה... ואחרי כן יצאו ברכוש גדול". לזה הם זוכים מכוח היותם בני אברהם יצחק ויעקב, בנים למשפחת אברהם העברי. לכן רוצה א-לוהי ה ע ב ר י ם להוציאם ממצרים, וכך באה הפניה לפרעה "א-לוהי העברים נקרא עלינו ועתה נלכה נא וכו'" (2). אך, רצה הקב"ה להוציא את ישראל גם מכוח היותם עם ה', כי בהם בחר "הוי-ה" להיות לו לעם - "ולקחתי אתכם לי לעם". בחירה זו מתאפשרת על ידי "הוי-ה", גורם שיש לו סמכות על הכל, ומתוכם בוחר לו את הקבוצה הרצויה, ובמסגרת זאת תבוא הדרישה לפרעה, "הוי-ה" מצוה את פרעה לשלח את בנו בכורו. אף לזה, כמובן, יש קשר עם האבות, שהם מהווים את היסוד של עם ישראל, יסוד הבחירה. ואכן, בברית המילה (בראשית י"ז) הופך "אברם" ל"אברהם" - אב המון גויים, ונבחר על ידי ה' "להיות לך לא-לוהים ולזרעך אחריך". שורש הבחירה בישראל כעם ה' נתגלה אצל אברהם בברית המילה "אנו עמך ואתה א-לוהינו".

על פי זה מובנת פרשת ברית המילה של בנו של משה בירידתו לביצוע שליחותו במצרים (ד', כ"א-כ"ה). באותה פרשה שבה מוזכר עם ישראל כ"בני בכורי ישראל", אין ישראל נחשבים עם ה' אלא בקיום הברית, ולא ייתכן שמשה ידבר אל פרעה על "בני בכורי", כשהוא עצמו אינו שלם בנקודה זו.

ממילא יוסבר גם מיקומה של פרשה זו עוד קודם ירידתו של משה למצרים, אף שיישום השליחות בממד זה יתקיים רק בשלב השני. שהרי, אם משה היה מעכב את מילת בנו, היה נוצר מצב שמשה היה במצרים עם בן לא מהול, ואם כן מילת בנו של משה, היא הסיבה לצורך להזכיר את הממד האחר של השליחות עוד קודם הירידה למצרים.

ויהי רצון שיתקיים בנו "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" בב"א.

הערות:

(1) על ההבדל בין תפקידי משה ואהרן בשליחות אל בני ישראל ואל פרעה - הרמוז בפרק ו' פסוקים כ"ו-כ"ז - כבר עמדו רבים ואכמ"ל.

(2) מעניין לציין שברית בין הבתרים נכרתה עם "אברם" בהיותו אב לארם בלבד, אברם העברי - שבא מעבר הנהר - בטרם היותו אב המון גויים.

